

ВИРАЖЕННЯ АРХЕТИПІВ В КУЛЬТУРІ

Постановка проблеми. Дослідження поняття несвідомого, його природа та механізми зустрічалися в різних галузях науки: медицині, філософії, психології. Глибиннопсихологічна психокорекція передбачає цілісний підхід до пізнання деструкцій психіки суб'єкта, витоки яких пов'язані з несвідомою сферою, яку досліджували А.Адлер, К.Абрагам, Ф.В.Бассін, В.Вундт, О.Ранк, А.Фрейд, З.Фрейд, К.Г.Юнг, Т.С.Яценко та ін. Зміст несвідомого проявляється символічно, а будь-який символ є багатозначним в ракурсі індивідуальної неповторності кожної особистості та має загальне значення.

К. Г. Юнг увів категорію колективного несвідомого, зміст якого виражають архетипи, що репрезентовані за допомогою символіки. Особливу роль у процесі об'єктивізації несвідомого змісту через архетипну символіку відіграють міфи, казки, звичаї та обряди, для яких спільною є архетипна символіка.

Актуальність проблеми щодо архетипної символіки у культурних надбаннях суспільства, зокрема народних міфів, казках, звичаях та обрядах, пояснюється їх впливом на розвиток особистості.

Мета статті полягає у виявленні особливостей архетипів та архетипної символіки у народних звичаях та обрядах, міфів, казках.

Виклад основного матеріалу. Міфи, казки, звичаї та обряди є продуктами колективної творчості, і мають вплив на формування несвідомого людини, про що зауважували З.Фрейд, О.Ранк, К.Г.Юнг. В основі колективного несвідомого лежать архетипи, які проявляються в міфів, казках через символи, що можуть вказати шляхи вирішення проблеми можливості існування суб'єкта незалежно від індивідуального досвіду. Разом з тим, архетипна символіка набуває значення в тому разі, коли наповнюється індивідуальним неповторним змістом психіки суб'єкта. Пізнати зміст несвідомого можливо тільки через усвідомлення. Як стверджує Т. С. Яценко: «Професіонал зобов'язаний наблизитись до неповторного змісту психіки конкретної особи. Згідно з нашою гіпотезою, ця неповторність пов'язана з дорефлексивними (позадосвідними) утвореннями в несвідомій сфері, що є тією об'єктивною реальністю, що криється на латентному рівні в цілісній психіці, яка й створює суб'єктивізм поведінки. У продовження вищесказаного, ми стверджуємо, що вся складність пізнання психічного в його об'єктивній реалістичності полягає в тому, що його вияв у поведінці фатально приречений на суб'єктивізм через викривлення, що продукують психологічні захисти. Саме у об'єктивуванні несвідомого задіяні архетипи, оскільки вони презентують «об'єктивне», але імпліцитно у симультанному злитті із «суб'єктивізмом» змісту поведінки особи (як способу маскування)» [17, с.15].

Символи дозволяють об'єктивувати зміст несвідомого, що складається з витіснених імпульсів, неприйнятих для свідомості суб'єкта. Витіснений матеріал не може усвідомлюватися сам по собі, а репрезентується через символи у малюнках, снах, фантазіях, міфів, казках, звичаях та обрядах. Як стверджує Т.С.Яценко: «Єдність свідомого і несвідомого виражає психічне як узагальнена субстанція, яка є в неусвідомлюваному (об'єктивному) змісті, що є невидимою для його носія. Саме в цьому моменті відкривається можливість відокремити архетип від символу. Перш за все, архетипів не існує для свідомого в контексті вольового їх використання для вияву латентного змісту психічного; по-друге, архетип сприяє об'єктивуванню семантики несвідомого в єдності із свідомим і є помічником у її презентації» [17, с.17].

Звичаї та обряди дають можливість суб'єкту на несвідомому рівні побачити різноманітні шляхи виходу з проблемних ситуацій, успішно їх здолати та позитивно розв'язати едіпову ситуацію.

Символіка – складна категорія художнього мислення, яка відображає процес формування та розвитку поетичного мистецтва різних народів, мови, обрядовості, світобачення [4]. А. Лосєв стверджував, що «міф ніколи не є тільки схемою чи алегорією, але завжди є символом, і, вже будучи символом, він може містити в собі схематичні, алегоричні і ускладнено-символічні шари» [8, с.62]. Він зазначав, що художня символіка в своєму розвитку проходить два етапи. Перший – іманентний будь-якому людському образу, коли «ідея є символом відомого розвитку, а образ є символом ідеї» [7, с.145]. Другий ступінь символіки – співвідношення художніх функцій символу з реальним життям, мораллю і т.п. [7]. Міф є особистісною історією, тому особистість, історія і слово – діалектична тріада міфології, структура міфу. Міфологія включає: учіння про первозданне буття, теогонічний і історичний процес, первозданну сутність, яка дійшла до самосвідомості себе в іншому бутті. «Абсолютна міфологія є символізм» [8, с. 178]. А. Лосєв зазначав, що «міф є слово про особистість, слово, що належить особистості, спеціально для неї, невідділимо від неї» [8, с.170].

Д. Аллан відмічає, що символ є багатозначним, не має універсального значення, має позитивне чи негативне значення, в залежності від оцінки самого суб'єкта. На розуміння символу впливає культурне середовище, оскільки в різних культурах значення символів відрізняється [1]. Символ вказує на деякий предмет, що виходить за межі його безпосереднього змісту. Він завжди містить в собі деякого роду зміст, але зміст який вказує на щось інше, а не просто на зміст самих речей, що відображають один одного [8].

Казка виражає культурні особливості народу, зберігає залишки язичництва, звичаїв і обрядів, в ній виражені думки і почуття народу. Казкові мотиви пов'язані з соціальними інститутами, зокрема обрядопосвячення та уявлення про потойбічний світ. Саме в казках представлено цикл ініціації та цикл смерті, які не можливо розділити, оскільки посвячений йшов «на смерть» і був впевнений, що він «помер» і «воскрес» [10, 11].

Казка є відносно закритою системою, що виражає чуттєве психологічне значення завдяки зміні символічних презентацій, де архетипи дозволяють осмислити процеси, що відбуваються в колективній психіці.

Архетипічний образ не є статичним, він являє собою складний символічний процес, з включенням всіх образів [9].

В культурі багато чого народжується саме в товщині несвідомого. Міф – це продукт колективного несвідомого, кристалізація універсального досвіду людства, внутрішня мова психіки, за допомогою якої встановлюється гармонія між людиною, природою, культурою. Міф породжує цілісне сприйняття реальності [5].

Архетипи – це такі образи, які поєднуються з життям людини, і їх можна зрозуміти лише тоді, коли вони наповнюються індивідуальним досвідом, тому спогади дитинства і відтворення архетипних образів розширює свідомість лише в тому випадку, коли вдається виявити зміст первісної психіки, що шляхом символізації прагне поєднати і примирити протилежності, які в ній містяться. У несвідомому виникають символи, які компенсують втрачений зі свідомістю зв'язок. Для того щоб зрозуміти зміст несвідомого, потрібно асимілювати й інтегрувати символи [4]. Людина відчуває потребу в тому, щоб відновити зв'язок із глибинними прошарками психіки з метою зменшення внутрішньої напруженості, адже саме в первісному суспільстві людина існувала в гармонії з природою, з її енергією, а для цього потрібно навчитися сприймати первісні образи, оскільки архетипи мають великий енергетичний потенціал на психічному рівні, включити їх у свідомість, не відторгуючи [8]. Для індивіда, який жив у давні часи, всі події були наповнені психологічним змістом, оскільки світ був невіддільним від нього самого. Чим більше він прагнув до пізнання та встановлення зв'язку з «глибинами» психічного, то тим більше наближається до установки, що ситуації зовнішнього і внутрішнього життя відображають надособистісні сили [14].

Звичаї та обряди зберігають і відображають три символічні переходи, які пов'язані з важливими етапами життя, емоційними стосунками з близькими людьми: з іншого буття (з утробного стану) – в життя; з дитинства – до зрілості; з життя – в інше буття (смерть). Одним із основних є обряд ініціації, тобто перехід від дитинства до дорослого життя, що виражається через викрадення дітей, небезпеку, розрубання, оживлення героя. Цей обряд включає як символи народження, так і смерті: смерть дитини (занурення в воду, стрибання в кипляче молоко, поглинання чудовиськом, заточення в діжу і т.ін.) та народження, але в іншому стані – стані дорослого чоловіка чи жінки [3].

У міфах простежується мотив самопокарання за те, що наявне бажання інцестуозного зв'язку з матір'ю чи сестрою, який найчастіше здійснюється через кастрацію. У обрядових піснях представлено тенденції до інцестного зв'язку між братом і сестрою .

Упродовж розвитку суспільства акценти змістилися на моральні, психологічні мотиви, індивіди навчилися підкорювати свої бажання інтересам людства. Тексти репрезентували приховані від людської свідомості бажання, пов'язані з інцестним тяжінням, оскільки вони несумісні зі свідомістю (між батьком і донькою, сином і матір'ю). У міфах для маскування істинних бажань, пов'язаних з інтимними стосунками, використовують різні механізми: розщеплення, подвоєння, символічного маскування і проєкції окремих психічних елементів [16].

Прагнення повторного народження виявляється у циклічності звичаю, що повторюється щороку.

Весільна обрядовість має велике значення для вивільнення заблокованої лібідіозної енергії, що стримувалася під тиском табу щодо дошлюбного спілкування. На весіллі для молодих постає нагальна проблема такого вивільнення. Інцестуозні потяги до батьків протилежної статі, як з боку молодого, так і молоді, «розряджаються» за рахунок ряду обрядів (наприклад в танці молодого з тещею). Весілля сприяє пристосуванню молодих до нових ролей: чоловіка і жінки. Саме весілля є обрядом ініціації молоді дівчини в жінку [3].

Родильна обрядовість – складова сімейної обрядовості, є сукупністю звичаїв та обрядових дій, спрямованих на створення сприятливого психологічного настрою для породіллі, прийому родів та вшанування породіллі й новонародженого. Обряди, пов'язані з народженням дитини, прийнято ділити на три цикли: передродові, родильні і післяродові, саме в них найбільш повно проявляється архетипна символіка, яка пов'язана з процесом відділення від матері [3]. Саме тому процес народження супроводжується обереговими і магічними обрядами. Під час родів відкривали двері, замки, розв'язували вузли, щоб дитина легше вийшла на світ; і завжди запрошували досвідчену в таких справах - бабу-повитуху. Великого значення при родах надавали першій купелі. При пологах важлива роль надається бабі-повитусі, яка приймає пологи, проводить основну обрядовість. На перший план виходить архетип матері, який виражається як у бабі-повитусі, так і самій породіллі. Другим основним архетипом є божественне дитя, яким виступає новонароджений, як міфічний герой, долає усі труднощі пов'язані з народженням в чому йому допомагають зовнішні сили (відкривання замків, розв'язування

вузлів тощо). Купіль і обсушування біля печі вже символічно проводить дитину через акт повторного народження і є першим етапом ініціації та свідченням божественності.

Особлива роль відводиться такому інституту як кумівництво. Їхня роль заключається в подальшому вихованні дитини. В контексті глибино-психологічного розуміння на них покладається функція ідеальних батьків, що пов'язано з мотивом повторного народження.

Важливим етапом у становленні індивіда є весілля, як перехідний етап. Цикл обрядів присвячений єднанню чоловічого і жіночого начал. Пріоритетна роль у весільних діях належить матері, що символізує материнський архетип, народження нового. Протягом весільної обрядовості молоді займають пасивну роль, де вони виступають в ролі дітей, що пов'язано з едіповим притяжінням.

Разом з тим, ми зустрічаємо і архетип мудрого старця, який проявляється у сватанні. З іншого боку сват символізує батька, а дівчина – доньку, що показує едіпову ситуацію. Як відмову дівчина пропонує заміщуючий жіночий символ (гарбуз) або чоловічий (макогон).

Важливим елементом весільної обрядовості є покривання волосся молодої дружини, що символізувало ініціацію молодої дівчини в жінку (мотив смерті та повторного народження).

Свято Купало відбувалося в день літнього сонцестояння. Психологічний зміст якого заключався у вивільненні лібідіозної енергії. В купальських піснях спостерігається прагнення до шлюбу, статевих стосунків та повернення до утроби, що проходить у всьому циклі обрядовості. В обрядах фігурують фалічні символи, за які йде боротьба і в кінці – знищення. Таким чином заміщується статевий акт, який в кінці згорає (тобто віддається пристрасті). Вогонь виступає символом кохання, пристрасті. Він притягує до себе, є бажаним, але одночасно є небезпечним.

В пошуку квітки папороті проявляється прагнення до пошуку неіснуючого щастя. Цілий ряд умов не дозволяє його здобути. З іншого боку в цьому пошуку проявляється інфантилізм, оскільки дитина прагне знайти те чого немає.

Символічний зміст звичаїв і обрядів пов'язаний з такими важливими етапами в житті як народження, одруження і смерть. Тому обряди, які відносяться до поховальних, та обряди щодо народження містять значну кількість символів, зокрема – омивання, магичні ритуали. Відповідно до цього обряди були спрямовані на те, щоб відділитися від померлого (символічне народження після смерті, як перехід до іншого стану). Як обряд переходу з одного стану до іншого виступає поховання. Разом з тим, поховання пов'язано з символічним вираженням повернення в утробу. Обряд поховання неодружених вказує на зв'язок архетипів, які відносяться як до життя, так і до смерті (висадження молодого деревця, поховання у весільному вбранні).

Висновок. Аналіз наукових праць засвідчив, що символи дозволяють об'єктивувати зміст несвідомого, їх інтерпретація сприяє пізнанню іншої логіки, яка є індивідуальною і неповторною в кожного суб'єкта. Зміст несвідомого складається з витіснених імпульсів, неприйнятних для суб'єкта. Процес витіснення включає відокремлення від свідомості окремих змістів, постає як захист від внутрішніх конфліктів суб'єкта, породжуваних нереалізованістю інфантильних бажань. Витіснений матеріал не може усвідомлюватися сам по собі, а репрезентується через символи в снах, фантазіях, обмовках, казках, малюнках. Джерелом образів сновидінь, фантазій, казок, малюнків, обрядів, звичаїв є спонтанна діяльність психіки людини. Зміст несвідомого пов'язаний із витісненими лібідіозними потягами, що формуються в умовах едіпової залежності, тому вони включають позитивні і негативні аспекти почуттів, їх амбівалентність.

Література

1. Аллан Дж. Ландшафт детской души. Психоаналитическое консультирование в школах и клиниках. Пер. с англ. Ю.М.Донца. – ЗАО «Диалог» – ИП «Лотаць». – СПб – Мн., 1997. – 256 с.
2. Гуревич П. С. Бессознательное как фактор культурной динамики /Вопросы философии, №9, 2000, С.37-41
3. Дикман Х. Юнгианский анализ волшебных сказок.Сказание и иносказание. Приложение: Методы аналитической психологии/ Перевод Г.Л.Дроздецкой и В.В.Зеленского; Под общ. Ред. В.В.Зеленского-СПб.: Академический проект,2000.- 256 с.
4. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка.- К.: Вища школа, 1987.- 128с.
5. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. – М.: Гардарики, 1998.- 784 с.
6. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу /пер. с франц. Н.С.Автономовой.- М.: Высшая школа, 1996.-623 с.
7. Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство.- М.: 1976. С.145
8. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура.- М.: Политиздат, 1991.-525с.
9. Мария- Луиза фон Франц. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. Психологический смысл мотива искупления в волшебной сказке./ Пер. с англ. Р.Березовской, К.Бутырина. СПб,: Б.С.К., 1998.- 360 с.

10. Мелетинский Е.М. Герой волшебной сказки. Происхождение образа.- М.: Издательство восточной литературы, 1958, - 264с.
11. Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки. (Собрание трудов).- М.: Лабиринт, 1998.- 512 с.
12. Ролло Мей. Любовь и Воля./Пер. с англ. –М.:Рефл-бук; К.:Ваклер, 1997.-384с.
13. Хиллман Д. Архетипическая психология. Пер. с англ. Ю.Донца, В.Зеленского.- СПб.: Б.С.К., 1996- 157 с.
14. Юнг К.Г. Алхимия снов /Пер. с англ. СЕМИРЫ – СПб.:Тимошка, 1997.-352с.
15. Юнг К.Г. Психология переноса. Статьи. Сборник. Пер. с англ.- М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1997.- 304 с.
16. Юнг К.Г. Символы трансформации.-М.: Пента График, 2000.-496с.
17. Яценко Т. С. До проблеми пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки . – Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова, Серія 12. Психологічні науки:Зб. Наукових праць. – К.:НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. - № 33 (57). – С. 15 – 27)

Резюме. В статті представлено матеріал відносно проблеми архетипу та архетипної символіки. Акцент ставиться на вираженні архетипів в культурі, зокрема, міфах, казках, звичаях та обрядах, в яких виявляється мотив повторного народження, прагнення в утробу.

Ключові слова: колективне несвідоме, архетип, архетипна символіка, ініціація, мотив повернення в утробу, мотив повторного народження.

Резюме. В статье представлен материал относительно проблемы архетипа и архетипической символики. Акцент поставлен на проявлении архетипов в культуре, в частности в мифах, сказках, традициях, обрядах, в которых представлен мотив повторного рождения, стремления в утробу.

Ключевые слова: коллективное бессознательное, архетип, архетипическая символика, инициация, мотив возвращения в утробу, мотив повторного рождения.

© 2012

О.Б. Єгорова, О.О. Калмикова (г.Слов'янск)

ГЕНДЕРНІ ВІДМІНОСТІ В ЕМОЦІЙНИХ ТА ПОВЕДІНКОВИХ ПОРУШЕННЯХ У ПІДЛІТКІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Криза суспільства, інституту родини та виховання сприяє виникненню неформальних молодіжних субкультур. У наш час відома велика кількість субкультур, якими захоплюються підлітки та молодь. Зараз не існує розвиненої держави, у якій би не знаходились прояви тієї або іншої субкультури: емо, готи, панки, металісти, скінхеде, гопники та ін. У великих містах на них не звертають уваги, у маленьких усе проходить не так просто та неупереджено. Багато дорослих вважають такий прояв індивідуальності патологією, інші просто дивляться на це явище як на прагнення до самоствердження та виокремлення себе з натовпу, та не бажають сприймати таку молодь, гадаючи, що такі люди - проблема суспільства. Чи насправді усе так просто та неупереджено, як здається на перший погляд?

Всі неформальні об'єднання умовно поділяють на 3 групи: 1) антисоціальні (носять виражений агресивний характер, їм властива етична нетерпимість, прагнення затвердити себе за рахунок інших: скінхеде, панки, кримінальні угруповання); 2) асоціальні (знаходяться осторонь від соціальних проблем: наркомани, растамани, алкоголіки, повії); 3) просоціальні (соціально-позитивні неформальні клуби або об'єднання, які приносять користь суспільству; ці об'єднання вирішують соціальні проблеми культурно-захисного характеру: захист пам'ятників, екологічні проблеми тощо; до цієї категорії відносяться: «зелені», пацифісти, дозвільні групи та ін.) [6, с.310].

Дозвільні групи у свою чергу діляться на: музичні групи, основна мета яких є прослуховування, вивчення, розповсюдження улюбленої музики (рок, метал, транс-культура, хіп-хоп культура та ін.); спортивні групи – визначаються засобом пересування (ролери, скейтери, сноубордисти, байкери, екстремали, паркурівці та ін.); групи пов'язані з комп'ютерними технологіями: хакери, кракери; групи фанатів, залежно від виду діяльності бувають: музичні, спортивні; групи пов'язані з іграми, з виходом до іншої реальності, їх мета - відійти від повсякденності до чогось яскравого і незвичайного, до подібних груп відносяться: толкієністи, фаєри, аніме, дігери та ін. [6].

До дозвільних відносять також групи з особливим світоглядом, способом життя (хіпі, готи, емо), для представників яких характерний інтерес до філософії, бажання зрозуміти, осмислити себе і своє місце в навколишньому світі.